

Олена ЮРЧУК

**ЧОЛОВІЧЕ ПОСТКОЛОНІАЛЬНЕ МЕСІАНСТВО
(НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ Є. ПАШКОВСЬКОГО
«ЩОДЕННИЙ ЖЕЗЛ»)**

У статті пропонується постколоніальне прочитання роману Є. Пашковського «Щоденний жезл», який представляє месіанську модель реалізації чоловічої тожсамості в українському постколоніальному дискурсі.

Ключові слова: *постколоніалізм, постколоніальна теорія, колонія, імперія, месіанство.*

Одним із варіантів реалізації чоловічої тожсамості є месіанізм. Кожна національна модель містить у собі три компоненти: ідентичність, місце в загальносвітових процесах і власна цивілізаційна місія. Ці компоненти визначають ставлення до самих себе й позиціонування серед інших націй.

У слов'янському світі однією з доктрин, що слугувала значеним вище процесам, стало месіанство, котре базувалося на розумінні вибірковості власного народу, покликанням якого є стати значимим в історичній долі людства. Воно реалізувалося у двох формах: месіанізм як амбіція та месіанізм як страждання. В. Соловйов зауважує, що «В мессианизме народов, лишенных политической самостоятельности <...>, преобладает характер нравственный и героический, высшее призвание понимается как обязанность и подвиг; у народов торжествующих и могущественных М. принимает противоположный характер – призвание берется здесь как готовое преимущество или привилегия. Первого рода М. может быть важным двигателем национального обновления, как это было в Италии и особенно в Германии; М. другого характера выражается в исключительный и безыдейный национализм (см.), препятствующий совершенствованию народа»¹.

Перша форма месіанізму пов'язана з націленістю нації на будівництво національної моделі як імперської. У слов'янському світі він характерний росіянам. Російській месіанізм став формою виправдання російської імперської політики, а також кодом для розуміння «російської душі» для іноземців. Базований

Українська література

¹ Философский словарь Владимира Соловьева. – Ростов н/Д : Изд-во «Феникс», 1997. – С. 276-272.

на апокаліптичному світосприйнятті, що переплітається з ідеєю богообранного юродства (закріплена, наприклад, в образі князя Мишкіна в романі «Діот» Ф. М. Достоевського), він викликав страх і повагу. Особливому впливові російського месіанізма сприяли також історичні умови. Наприклад, війна з Наполеоном – одна з перших, яку було марковано поняттям «священної», а також у якій Росія апробувала роль визволительки щодо інших європейських країн.

Месіанізм як страждання найчастіше є оберненою формою до описаного вище амбіційного месіанізму. Він покликаний подолати комплекс меншовартості, спричинений підневільним станом нації, а також виправдати цей стан та пасивність національної еліти. Україні іманентна саме така форма месіанізму. За українським месіанством сховано ідею про те, що українська нація спроможна здобути щастя, власне місце серед інших народів тільки через страждання. До того ж це страждання мазохістське за своєю суттю, тобто воно має бути обумовлене агресивними діями когось іншого.

Месіанізм в Україні реалізується у межах низки авторських міфів та концепцій, об'єднуючим для яких є нерозірваність розуміння авторського «я» та долі всього народу: власне страждання наратор проектує на націю, а страждання всієї нації на себе, створюючи замкнене коло. Таким чином однією з стратегій чоловічого опору імперському впливові є стратегія міфотворчості, яка базована на доктрині месіанства. Ця стратегія реалізується у рамках індивідуального пророцтва, у якому автор окреслює власну месіанську функцію та свого народу. Вперше вона була оприєвлена в романтизмі й пов'язана з діяльністю Кирило-Мефодіївського товариства (визначення месіанської функції України) та творчості Т. Шевченка, пізніше – П. Куліша, І. Франка. Радянський колоніальний період позначився для української культури утворенням першого пророцтва, що базоване на амбіційному месіанізмі (ідея азійського ренесансу М. Хвильового, за яким Україна має претензії на роль центра для східних націй), та герметичного, непотребуючого зовнішньої реалізації цілою нацією, адже воно вповні оприєвлюється у постаті автора і немислиме поза ним (В. Стус). У кожному разі стратегія міфотворчості пов'язана з вирином образу пророка. В українській літературі чоловіче пророцтво позначене багатоваріантністю. У XIX столітті пророцтво започатковується Т. Шевченком, яке можемо маркувати як містичне, адже воно поєднало в собі національне як духовне та релігійність. Надалі пророцтво реалізується через постать П. Куліша, який застосовує у ньому дію розуму, намагаючись продовжити шлях Кобзаря, що дозволяє номінувати це пророцтво як раціональне. Традицію раціонального пророцтва було

продовжено Б.Грінченком, у якого воно модифікується у раціональне пророцтво-застереження, та Є.Пашковським, який надає йому апокаліптичного звучання.

Акцентуємо увагу на романі-есеї «Щоденний жезл» Є.Пашковського. Автор творить текст, який відбиває множинність світу, що не має ні початку, ні кінця (на синтаксичному рівні це провокує непотрібність розділових знаків, особливо крапки). Перед нами медитація, яка спрямована на руйнування часу, категорія часу (як показника початкового й кінцевого) ворожа автору: «Пашковський називає час сатанинською вигадкою, заокруглюючи його, протестуючи проти фальшивої, вигаданої, нав'язаної нам дійсності»².

Роман «Щоденний жезл» – це відбиток свідомості, що переосмислила самотність власного «я» та всіх, хто ще здатен адекватно реагувати на зовнішні деформації українського постколоніального світу (саме в цьому творі маємо не так всесвітні масштаби, як чітко означену територію): «Ти був самотній, як сто вовків, що марно зрисачили ніч, зупинилися вдосвіта, з голодним підвивом, виростаючи над сірим снігом мордами, білими від інею, перегукують ліси і збиваються в ще лютішу зграю; ти, відхикавши тридцять з лишнім літ, помножених на десять чорнобильських вічностей, розгубив відмінності між вигаданим і своїм, проминулим і майбутнім...»³.

Констатуючи власну самотність, автор одразу ж шукає причину цього стану (пояснення найчастіше відбуваються на зовнішньому рівні, тобто основні причини будь-яких власних станів знаходить митець у навколишній дійсності, але на наступному етапі усвідомлення переносить ці причини на внутрішній рівень, утворюючи певні узагальнення про кожного, хто співіснує з ним і здатен пережити подібне: «Самота, одвічне прокляття, каторга з каторг, куди потрапляє кожен спраглий відвертості, а натомість напоєний сукровицею досвіду – історичного, родового, глобального, – розгадати який неймовірно тяжко для людини в своїй «відразливій абсолютній порожнечі...»⁴).

Картини жаху і страждання формують апокаліптичний простір, який стає реалією існування українця, реалією вічною, що почалася нізвідки й ніколи не закінчиться: «... тут билося живе страждання, живий усенічний страх, жива лемка гадючилася і приростала до

² Пашковський Є. Щоденний жезл. /Євген Пашковський.– К. : Видавництво «Гене́за». – 1999. – С. 6.

³ Там само. – С. 15.

⁴ Там само. – С. 31.

спини, а довколишнє дійство, здавалось, всіма зусиллями прагло забуття, невідання, незнання, щоб найближчі вже покоління одвикли від людської мови, втратили в лексиці слово «страждання» і одним своїм виглядом не заважали торгувати, а лише з нутрячної болячки вили, не знали, звідки їм так болить і загризли себе насмерть»⁵.

Месіанство Є. Пашковського базується на створенні апокаліптичного пророцтва, не так дотичного до біблійної версії (християнський Апокаліпсис побудований на ідеї майбутніх катаклізмів, а для автора «Щоденного жезла» Україна вже живе у вимірі апокаліптичного безчасся), як за своєю стилістикою і риторикою близького до текстів І. Вишенського: прозаїк вдається до створення пророцтва-викриття засобом слова-жезла, у якому шляхом «згущення» мови (накопичення суб'єктивно-словесного масиву) оприявлюється свідчення супроти «іншого» (найчастіше цим «іншим» є західний світ – цивілізаційний і антихристиянський): «ти бачив пророка на вершині пагорба, з жезлом у руці: як піднімав він руки, то перемагали їхні, як опускав, то осилювали днину хаос, чия пам'ять зітреться з-під небес і, до заходу сонця, доки тривала битва, двоє пообік пророка підтримували обважнілі руки з жезлом; так і на цьому бойовищі: доки слово, попри млість, осилює тривогу, зойки – вечір не схаотинюється в щось розбите, конаюче, з лицем звіри»⁶. Месіанство Є. Пашковського розгортається у площині потрійної опозиції, що вкладається у контекст відкидання трьох часових проміжків: радянського минулого, постколоніального сучасного та прозахідного майбутнього («означив коло проблем, які стають для прозаїка наскрізними: ідея власної непотрібності і бездомності; занепад сім'ї і роду; ненависть до міста, відразу до прогресу; протиставленню світу природи несвіту цивілізації; неприйняття фемінізму і гомосексуалізму»⁷).

Радянськість як категорія у митця не існує у контексті асоціації з російським імперським. Для нього імперія виключно радянська. З нею автор пов'язує український геноцид, наслідком якого стала втрата родової спадкоємності: «таборове» життя розкуркуленого діда, «колхозна» недоля батька, постчорнобильський синдром сина («до сухого кореня вже сокира покладена і безплідне дерево буде кинуте в полум'я; щоб якимось спромогатись олюднення, треба

⁵ Там само. – С. 38.

⁶ Там само. – С. 163.

⁷ Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період. /Роксана Харчук.– К. : ВЦ «Академія», 2008. – С. 82.

відновити родову спадкоємність»⁸), а також москальство, марковане письменником «рускоюзичієм» («рускоюзичіє, дуже поширене, як дворянги, порода плебейства, сиділо поряд, плямкало, чавкало, пускало слину, длубалося в носярі, лузало соняшникове насіння, кидало лушпу під лавку і глипало на попутників наглим зизим оком»⁹). Справжнє російське (не-радянське, не-українське) викликає у Є. Пашковського повагу. Автор створює віртуальну реальність, у якій відбувається його полювання з І. С. Тургенєвим, під час якого наратор користується російською мовою. Це дозволяє вказати на амбівалентність контракультурації Є. Пашковського, у якій імперія прочитується лише в площині її одного варіанту – радянського, в той час як «царська» версія сприймається як належний український колоніальний досвід, долучення до якого (через російську мову, російське полювання, спілкування з російською елітою) благотворить самого автора.

Відкидає Є. Пашковський і постколоніальне сучасне, що розуміється ним як суцільне свято (карнавал, бубабізм), у якому йому немає місця: «стан безмежної самоти, *якби з ким сісти* – помножений на пострадянську втому, винаочнюється, як і за часів поета, тим, що всі все знають і безсилі зарадити; різнознаковий досвід дозволяє сплутати любов до ближнього з чистою і безвинною пристрасною до гумової лядки, стати пофігістом, якому приємне і *погибнеш, і згинеш*»¹⁰. Сьогодні мислиться письменником як епігонство «чужого», непридуманого традиційному українському світові. Для Є. Пашковського справжнє національне сконденсоване не в ідеї Батьківщини / України, що імітує цивілізацію, європейську центричність, а у батьківщині / рідному селі, що стає місцем апокаліптичного безчасся, позначеного суб'єктивністю автора-мазохіста, якому приємно копірситися у власному болеві.

Заскоченість на постчорнобильській провінції вмотивовує авторське відторгнення західного світу. Звинувачуючи Захід («за колоніальний статус України й за те, що світ, захищаючи власну самодостатність перед лицем червоної загрози, залишив у минулому Україну на поталу тоталітарному режиму, а в часи нинішні – на вигибання в післячорнобильський час»¹¹), письменник вибудовує образ України як зрадженої Європою та останньої

⁸ Пашковський Є. *Op. cit.* – С. 137.

⁹ Там само. – С. 246.

¹⁰ Там само. – С. 73.

¹¹ Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. – / Тамара Гундорова. К. : Критика, 2005. – С. 152.

європейської фортеці. Для Є. Пашковського західна цивілізація вбивча, адже вона дозволяє приховати/виправдати під новими марками страждання українців: «заявилися цивілізатори, принісши такі звуки, як «людство», «правда», «свободи», звуки, вигадані, аби приховати попередні злочинства, виправдати попередній скотинізм»¹² та не співпадає з українцями за світоглядом (Європа «не-мазохістська» щодо своєї і чужої історії, вона вміє її «відпускати»): «для нас виболіле, для них смішне, для нас насущніше хліба, для них знехтуване навіки, для нас щиріше од сповіді, для них відразливіше блюзнірства»¹³.

У власному апокаліптичному просторі Є. Пашковський обирає для себе роль пророка, покликання якого не тільки застерігати/звинувачувати/віщувати кінець, але й конденсувати історичний досвід «обраних». Очищуючись від скверни «цивілізації» через сон у батьківщині: «спати, спати на широкому дощаному ліжку цілу безпробудну добу, щоб змити скверну набачаного, наслуханого, пережитого, вщент ожебращеного, омшаненого й омоскаленого простору, смертельно ворожого меті і мріям твоєї мови, твоєї праці»¹⁴, автор – пророк-архіватор творить текст, що має стати «вакциною проти зла», «своєрідним прищепленням пам'яті, бо головним злом можна вважати саме сліпу безпам'ять»¹⁵. Архівуючи людський досвід, Є. Пашковський звертається не тільки, та й не стільки до української культурної практики. Він вбирає у себе «чужу» пам'ять (наприклад, спілкування з А. Камю, Дж. Джойсом). Вагомою для нього є також ранньохристиянська догматика Нового Заповіту. Він вдається до прямого цитування Біблії («за пережовуванням кукурудзи, за доїнням шоколадних корів – «випростайтеся і підніміть ваші голови вгору, бо ваше визволення близьке» (Євангеліє від Луки 21:28)»)¹⁶, що створює відчуття трагічної надії, коли залишається вірити лише в пришестя Спасителя: «Ти йдеш по землі в магматичних брижах гнояки, йдеш довго, непробудно і так пражить пітне, розтерзане сверблячкою тіло, немов сама шкіра налипла на тебе, мов гнійна, просякла сірчаною маззю, сорочка

¹² Пашковський Є. *Op. cit.* – С. 23.

¹³ Там само. – С. 23.

¹⁴ Там само. – С. 245.

¹⁵ Пашковський Є. «Є дві категорії людей приречених на схиму, – це письменники і монахи...» / Євген Пашковський // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 104. – С. 4.

¹⁶ Пашковський Є. *Op. cit.* – С. 47.

екземника – йдеш і чекаєш, коли вечір з «яскравіє <...> на косину через небо; явися, Господи»¹⁷.

Присутня у романі й ідея спілняка-побратима. Ним для Є. Пашковського стає Салман Рушді, який потрібний письменнику як ще один свідок європейського зла. Можемо вказати на певний збіг: такого ж побратима шукав герой Ю. Андруховича, пишучи листи уявному українському королю. Є. Пашковський обирає не віртуального спілняка, а реального, який дозволяє йому позиціювати власну місію. Зауважимо, що образ пророка вибудовується за російською версією юродивого. Для нього обов'язковою є недолугість, яку він підкреслює власним голосом/словами героя та образом С. Рушді: створюється спілка пророків-бомжів: «Ви скаржитесь на часту зміну помешкань, на вслухання в час лету ангела смерті, на повсюдну присутність поліцейських і спроби замаху з боку фанатичних осіб – вельми Вам співчуваю! По-нашому Ви хутніше всього бомж <...> мені, як безпритульному з п'ятнадцятилітнім стажем, здалось доречним запросити Вас в Україну»¹⁸.

Таким чином, месіанізм Є. Пашковського реалізується у межах апокаліптичного пророцтва, простір якого формують картини жаху й страждання. Вони притаманні існуванню українця в апокаліптичному безчассі. Жах простору, що відштовхується (постколоніального, постчорнобильського), заміщується місцем порятунку – «будинок дитинства» (сакралізація батьківщини). Тенденційність Є. Пашковського виконує подвійну функцію: з одного боку – соціокультурної критики, з іншого – християнського послання, православної схеми наступально-войовничого змісту.

¹⁷ Там само. – С. 471.

¹⁸ Там само. – С. 80.

Елена Юрчук.

*Мужское постколониальное мессианство (на примере романа
Е. Пашковского «Ежедневный жезл»)*

В статье предлагается постколониальное прочтение романа Е. Пашковского «Ежедневный жезл», который представляет мессианскую модель реализации мужской идентичности в украинском постколониальном дискурсе.

Ключевые слова: постколониализм, постколониальная теория, колония, империя, мессианство.

Olena Yurchuk.

*The masculine postcolonial messianity (on example of
Y. Pashkovsky's novel «The daily baton»)*

The author of the article proposes a postcolonial reading of Y. Pashkovsky's novel «The daily baton» that represents a messianic model of realization of masculine identity in Ukrainian postcolonial discourse.

Key words: postcolonialism, postcolonial theory, colony, empire, messianity.